

В. В. Халін,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
дидактичної лінгвістики та літературознавства
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

**Дитячі твори Валерія Шевчука як засіб виховання
морально-естетичних цінностей у школярів**

В. Шевчук, один із провідних українських прозаїків, письменник-філософ, медієвіст, у передмові до книги казок «Панна квітів» щиросердно зізнається: «...все-таки страшенно важко бути дитячим письменником, значно важче, ніж дорослим...», і головно через те, що «завжди вважав і тепер уважаю: діти мудрі і часом сприймають твори глибше і тонше за дорослих. Вони мудрі, бо перед їхніми очима просторіше лягає широкий світ, вони йдуть у нього з широко розплющеними очима і з відкритими серцями. Отож, може, мені вдасться увійти в ті розкриті серця зі своїм словом...» [6, с. 6]. Полегшити входження «дорослого» письменника до дитячого світу допомогло, безперечно, й те, що автором казок став не просто письменник, а тато, а його співавторами – доньки В. Шевчука, Юліана та Мирослава.

Художній твір – це своєрідний мікросвіт, авторська селекція, сконденсоване відображення якогось структурного елемента, а якщо твір епічний – то й нашого макробуття загалом. Саме тому за умови відповідного, адекватного й цілісного сприймання, він може стати засобом духовного збагачення читачів, засобом формування їхніх моральних та громадянських ідеалів, ретранслятором думок і почуттів автора, відображених у художніх образах, і перетворення їх на факти власної свідомості. Розвивати таку здатність учнів може лише вчитель, який сам є творчо розвиненою особистістю і має високий рівень художнього сприймання творів літератури. Бо саме вчитель «закладає основи розуміння художньої літератури. Від нього значною мірою залежить, чи стане художня книга порадиником людини, тією життєдайною криницею, з якої вона черпатиме мудрість і основи моралі, чи даватиме спілкування з

літературними творами хвилини радощів, насолоди, роздумів» [2, с. 44].

Казка «Панна квітів» як програмний твір не залишилася поза увагою дослідників (здебільшого їй присвячені праці методичного характеру [1; 3; 4]), однак інші казки не були об'єктом докладного аналізу. Тому мета цієї розвідки – окреслити прикметні ознаки казок В. Шевчука, комплексне усвідомлення яких сприятиме глибинному проникненню в тканину тексту, розвитку художнього сприймання, засвоєнню морально-етичної цінності творів.

На відміну від народних казок, наскрізь пронизаних оптимізмом, з обов'язковим щасливим кінцем, Шевчукові казки огорнуті легким серпанком смутку й можуть бути з відкритим фіналом. Мінорні уже від самого початку (перша казка – «Золотий стіл» – розпочинається з того, «що один тато залишився з донею сам: мама їхня потрапила в лікарню»; аби розважити дитину, батько розповідає казку, згадуючи про своє нелегке дитинство, коли «про ласощі діти тільки й мріяли» [6, с. 8]), вони мають таке ж сумне закінчення (остання казка – «Дівчинка, котра шукала маму», – у котрій читач увесь час переймається долею нещасної сироти, сподіваючись, що їй таки вдасться віднайти у світі рідну душу, однак цього сталося) .

На сторінках книги читач знайомиться з цілою галереєю персонажів, котрих за їхньою роллю в оповіді поділяємо на чотири групи:

- позитивні: дівчинка, тато-оповідач, Зірочка, Бігунець, Берізка, Зеленокоса (Весна), Золотокоса (Осінь), Синьокоса (Літо), дівчатка-подруги, Зеленоочка, Бігунець, Берізка;

- помічники позитивних персонажів: дядько Сон, Золотий Стіл, Місяць-чарівник, Хмара, Мати трави, Деревничка-Лісовичка (Мати дерев), Мати квітів, Сонце (Золота Жінка), Вітер, Хмара, ліс Недобір, Сосна, Їжак, Зайчик, Носатий Комар, Муха, Оса, Павук, Метелик, Мурашка, Жучок, птах Рітозія, Троє Птахів, Місячний хлопчик, Лебідь;

- негативні персонажі: Чорний Птах, Котило, ведмеді й вовки (охорнці в «Місті без квітів»), Крінос, Вуж (Пасок-гадюка), Горе, Біда, Нудьга, Пишенятко;

- ситуативно негативні персонажі: Вовк, Білокоса (Зима), Хлопці Холодні Вітри, королеви Печалі, Багатство, Веселості, Димко (Хвали-не-перехвали-більше), жінка «ні добра й ні лиха» [6, с. 137] та ін.

Особливою яскравістю й самобутністю відзначаються авторські назви персонажів – Димко (Хвали-не-перехвали-більше), Крінос, Бігунець, Котило, Деревничка-Лісовичка та ін. Ставлення автора до казкових героїв виявляється по-різному: через їхні портретні характеристики, їхню номінацію, відтворення їхнього внутрішнього світу, опис учинків, ставлення до довкілля тощо.

Головний герой Шевчукових казок – переважно дівчинка, одна (ЗС, ПК, Д) або дівчатка-подруги (МБК), імовірно тому, що вони були написані Валерієм Олександровичем разом із доньками й насамперед для них. А що створювалися за тимчасової відсутності їхньої мами, цей душевний дискомфорт, можливо, породив ще й два щемні й прекрасні образи сиріток (ПК, Д). Автор не називає на ім'я дівчаток із трьох казок (ЗС, МБК, Д), хоча багато інших персонажів мають одразу по два (Зеленокоса (Весна), Золотокоса (Осінь), Синьокоса (Літо), Білокоса (Зима), Деревничка-Лісовичка (Мати дерев), Сонце (Золота Жінка), Рітозія (Золота Птаха), Котило (лиха Зірка), Димко (Хвали-не-перехвали-більше)) або навіть чотири імені (Жучок, надзвичайно тепло й кумедно номінований автором за допомогою перифразів «маленьке, чорненьке, незграбненьке й надутеньке», «маленьке, гарненьке й надутеньке», «маленьке й незграбненьке» [6, с. 72]).

Як уже було зазначено вище, у двох казках головні героїні – сироти. Однак своє становище вони сприймають по-різному: у «Панні квітів» самотність, здається, зовсім не бентежить дитину, вона відчуває себе органічною частиною довкілля, аж так що на сторінках книги сама стає «мамою» (Панною) квітів-людей, рятує їх від «доброго» вчинку Кріноса. А про сирітство Зеленоочка розмірковує відсторонено-філософськи:

«– А-а, ви про те питаєте... Дивно, чомусь усі у мене питають одне й те ж. А скажіть, дідусю, що таке мама й тато? Я в усіх питала, і всі з мене сміються...<...> А що таке сирота, дідусю?

– Це коли ні мами, ні тата нема. То питаю: певне, тобі важко жилося на світі?

– Чи важко мені жилося? – спитала дівчинка. – Хто його знає! По-моєму не важко, бо коли ставало важко, я брала собі та й ішла.

– Бідненька, бідненька! – сказав дід якимсь нещирим голосом і простяг холодну і кощувату руку, щоб знову погладити Зеленоочку.

– А чого це я бідненька? – здивувалася дівчинка. – І мені таке чуднее те слова: сир-ота, начебто я справді сир. А я, дідусю, таки дівчинка» [6, с. 108].

Натомість іншу сироту (Д) відсутність мами дуже засмучувала, аж так, що дитина вирушає на її пошуки разом зі своєю єдиною подругою, лялькою Галею, такою ж нещасною, як і вона сама. Лялька Галя «без одного ока і без однієї руки» – уособлення дитячого горя й безвиході, адже ні чужа жінка, ні королеви Печалі (Смутку), Багатства, Веселості, – ніхто не зміг замінити маму. Наприкінці твору на маленького читача теж чекає апофеоз розчарування (адже діти так вірять у диво!), коли «зовсім виразно уздріла дівчика срібну лискучу стежку, по якій назустріч їй заспішила висок ай гарна жінка. І була в неї така чарівна усмішка, що дівчинка заплакала від щастя, бо цього разу напевне знала, хоч і спала, що не помилилася, адже йде їй назустріч таки та, котру вона так довго й безнадійно шукала і кращої й добрішої за яку нема й не буде в усьому великому й широкому світі.

– Не зникай, мамо, не зникай, – шепотіла дівчинка крізь сон, бо насправді лежала вона під кущем, укрита лопушиним листком. – Я знаю, що все мені тільки сниться, але не зникай! Знаю, що, прокинувшись, я знову виглядатиму стежку до тебе і знову буду тебе шукати, але трохи ще біля мене побудь. Знаю, нелегко тебе в цьому світі знайти, тож дай я на тебе трохи подивлюся, дай надивлюся, мамо, – не зникай!..» [6, с. 182].

Щоправда, В. Шевчук намагається дещо пом'якшити трагізм фіналу, залишаючи крихту надії: попри невдачі дівчинка не полишає своїх спроб відшукати маму і разом із покаліченою лялькою йде далі, «адже бувають у цьому світі стежки, яким немає кінця, зате не піти по них також годі» [6, с.

182]. Принагідно зауважимо, що тема дороги досить широко представлена в Шевчукових творах, і не лише в казках. Як міфологема, символ, стежка – символ шукань і постійних труднощів, які необхідно здолати казковому героєві на шляху до поставленої мети. Наразі – це стежка, котра не має кінця, а отже, мета примарна й досягти її, на жаль, неможливо.

У казках спостережено ще кілька спільних тенденцій, про що докладніше йтиметься нижче. Зокрема, один із повторюваних мотивів Шевчукових казок – мотив сну. Саме сон – активно використовуваний прийом барокової літератури – дозволяє стерти межі між реальністю й казкою, власне, творити нову, казкову реальність. У «Золотому Столі» дівчинка уві сні бачить казкового Вовка із шоколадними зубами, Зірочку і Золотий Стіл; у «Чотирьох сестрах» сестри-пори року під час сну відновлювали свої сили й красу; у «Місті без квітів» двом дівчаткам наснився сон про чудовий кольоровий квітучий світ; у казці «Бігунець і Котило» сон Котила про його поразку; персоніфікований Сон Зеленоочки (ПК); і сни зморених людей та самої головної героїні (Д). Часто сни є віщими (МБК, БК), а подекуди навіть важко розмежувати, що то насправді – «реальність» чи сон (МБК). Інколи лише в снах герої можуть доторкнутися до того, про що мріють (ЗС, Д).

Ще однією прикметною повторюваною рисою є «формульність» подій, сюжету: ЧС – три сестри по черзі, у той самий спосіб намагаються зупинити безчинства Білокосої; Д – шукаючи маму, дівчинка тричі помиляється, намагаючись віднайти її риси в королевах Печалі, Багатства і Веселості; МБК – дівчатка-подруги мандрують до матерів трав, дерев, квітів і щоразу «розплачуються» за дари піснями й танцями; БК – усіх, хто боїться, Бігунець заспокоює казками «про те, що нікого не треба боятися», до того ж з усіма зустрічними він намагається подружитися: зустрів – подружився, з усіма, крім Котила; ПК – Зеленоочка мандрувала світом від господаря до господаря, де щоразу спочатку її очі сприймали як диво, а згодом, звикнувши («люди здебільшого тим і химерні, що, як звикнуть до чогось, перестають помічати диво, на яке колись невимірно чудувалися, – хіба ж можна, щоб диво та й жило побіч?» [6, с. 103]), могли покарати за невчасно виконану роботу, але дівчинка скоро

забувала про прикромці, відновлювала свої прекрасні, ще недавно «випиті й змучені» стражданням очі й ішла далі.

Морально-естетичний бік творів В. Шевчука цього корпусу підсилюють настанови, котрі мають на меті прищепити дітям споконвічні людські цінності (не треба нікого боятися; життя без любові й дружби позбавлене сенсу – «коли ти нікого не любиш, навіщо ти тоді є...?» [6, с. 78]; добро не треба хвалити, воно «промовляє» вчинками: «Коли добрий, то й хвалити його не треба, діло його хвалить, а коли прославляють язиком, то тільки тоді, коли хочуть сховати зло» [6, с. 112]; любов, яка перемагає ненависть і жагу до влади (ЧС). Письменник прагне убезпечити їх від фальшивого ідолопоклонства – права сили («Красивий той, хто сильний у світі, а сильний той, хто має владу» [6, с. 20]) або вищості матеріальних цінностей, яку намагалася довести королева Багатсва (Д). А ще одвічна тема боротьби добра і зла, котра «розвивається у Валерія Шевчука од твору до твору, змушуючи застановлятися над питанням, що є добро, а що зло...» [4, с. 115], особливо яскраво представлена в його казках (насамперед, ПК, ЧС, БК). Уся книга сприяє усвідомленню, що покликання людини – нести в цей світ любов, добро й красу (ПК, БК, МБК та ін.).

Свідомо чи несвідомо, письменник використав літературні запозичення зі світової казкової традиції – прийом казка в казці (БК), історія з Червоною Шапочкою (ЗС), а також елементи, що «прив'язують» його до власне української культурної скарбниці – ліс-Недобір, шапка-бирка та ін.

Представлений матеріал, низка праць, присвячених цій частині творчого доробку В. Шевчука, а також значна кількість схвальних читацьких відгуків (зокрема й зафіксованих в інтернет-мережах) уповажнюють до висновку: автор досягнув поставленої мети – створити принадний, фантастичний казковий дивосвіт, котрий приносить насолоду й будить прагнення до глибокого й повсякчасного осягнення істини.

Використана література:

1. Колесник К., Зотько Т. Методичні зауваги до вивчення казки В. Шевчука "Панна квітів" // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2010. –

№ 20. – Режим доступу:
<http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/31888>

2. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти / Є. А. Пасічник. – К.: Ленвіт, 2000. – 384 с.

3. Полушкіна Л. П. Валерій Шевчук «Панна квітів» (урок позакласного читання) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/literature/40865/

4. Тарнашинська Л. Художня галактика Валерія Шевчука: постать сучасного українського письменника на тлі західноєвропейської літератури / Л. Тарнашинська. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – 224 с.

5. Хільман Н. О. Літературна казка. Валерій Шевчук «Панна квітів». (5 клас) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://metodportal.net/node/9279>

6. Шевчук В. О. Панна квітів : Казки моїх дочок / Валерій Шевчук. – К. : Веселка, 1990. – 183 с.